

İslam ve diğer dinlerde ölüm

Dr. Saliha Uysal

İstanbul Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalından ve İstanbul Üniversitesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Ana Bilim Dalından mezun oldu. Doktorasını ise "Din Psikolojisi Bağlamında Ölüm Eşiği Deneyimleri" başlıklı teziyle İstanbul Üniversitesinde tamamladı. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Ana Bilim Dalındaki görevine devam etmektedir.

Ölüm, bu dünya üzerinde var olan insanın mevcudiyetinin bir daha dönüşü olmaksızın sona ermesidir. Bu sona erişin bir son mu yoksa başlangıç mı olduğu, insan bedenini canlı kılan ruhun da tıpkı beden gibi ölümle nihayete erip ermediği, ermiyorsa bu dünya ile irtibatını kestikten sonra yeni bir boyutta ya da alemde dinsel terimle ahiret hayatında varlığını nasıl devam ettirdiği hep insanın merakını celbetmiş ve izaha çalışılmıştır. Ölüm sözcüğünün türediği ölmek fiili, Türkçe kökenli bir kelime olup "artık yaşamaz olan" (1) anlamındadır. Etimolojik kökeni itibarıyla incelendiğinde, ölmek kelimesinin neşet ettiği "öl" sözcüğü ise "ıslak, yaş, nem" (2) anlamındadır. Halk dilinde "toprağın nemi, yaşlık, höl" (3) manalarında sıklıkla kullanım bulmaktadır. Ölüm kelimesinin diğer anlamları "solmak, çok sıkıntı ve acı çekmek; değerini, geçerliğini, gücünü yitirmek; kullanılmamak" (4) şeklindedir.

Arapçada "mevt, mate ve tuvuffiye" (5) sözcüğü ile anlatılan ölüm, "mâ-te" fiilinden türemiştir. Mevt, "hayvanlarda ve bitkilerde gelişme gücünün yokluğu, fiziksel gücün yitimi, akıl gücünün yitimi (ki bu cehalettir), hayatı bitiren keder ve korku, uyku, yokluk ve yoksulluk, yaşlanmak, günah vb." gibi anlamlara gelmektedir (6). Ayrıca ölüm, Qamus al Asrey'de "zeval-i hayat" (7), Lisan'ül-Arab'da ise "hayatın zıddı", "etkisizlik, hareketsizlik" (8) olarak açıklanmaktadır.

Arapçada ölüm kavramını ifade etmek üzere mevt, vefât, helak (9), kabzu'r-rûh (ruhun alınması) (10) kelimeleri kullanılmaktadır. Ölüm (11), Kur'an-ı Kerim'de Allah'a nispetle "teveffi" (ruhu kabzeme) şeklinde geçmekte, aynı zamanda "yaşatmanın" karşısı olarak "imate", yani "canlının hayatına son verme" (12) şeklinde ifade edilmektedir.

Latince "mors, mortis, obitus, exitus" (13) "ölüm, son, akıbet, son verme" (14) anlamına gelirken, "morio/mortuus" ise "ölmek, zeval bulmak, çürümek, kuvvetten düşmek, solmak" manalarına sahiptir. Ayrıca ölümü ifade eden diğer bir sözcük olan "mors mortis", "ölüm ve ceset" demek iken, "morio" ise "ölüm adam" anlamında kullanılmaktadır. (15)

Bu aktarımlardan anlaşılacağı gibi farklı dillerde, farklı zamanlarda "ölüm" kavramı için farklı tanım ve açıklamalar yapılmıştır. Çünkü "Ölüm nedir?" sorusuna bilim adamları, farklı cevaplar vermektedirler. Bazıları, "ölümü bedensel yaşamın sona ermesi ve yeni bir yaşama, başka bir dünyaya geçiş olarak" görürken, bazıları da "daha önce ölmüş sevilen bir kişiyle yeniden birleşme" (16) inancı şeklinde dile getirmektedirler. Aslında her iki grup için de ölüm daha iyi bir varoluş durumuna geçişi simgelemektedir.

Tıbbî-hukukî olarak ölüm, bir insanın hayatının sona ermesi olarak ele alınmaktadır. (17) Tıbbi açıdan ölüm; mad-

di yönüyle canlılarda, hayat merkezlerinden kalp veya beynin fonksiyonunu yitirmesi sonucu hayatın sona ermesi olarak nitelenmektedir. (18) Aslında insanın hangi belirtileri ortaya çıktığında ölü kabul edileceği, tıp uzmanları ile biyologlar arasında tartışmalı bir konu olmuştur. Yaşamsal belirtilerin ortadan kalkması şeklinde tanımlanan klinik ölümde, hâlâ bazı biyolojik faaliyetlerin devam ettiği müşahade edilmektedir. Kalp ve solunum fonksiyonlarının bir süreliğine durması ya da ciddi anlamda yavaşlaması, bu fonksiyonların farkına varılmayacak kadar zayıf olması sebebiyle kişinin öldüğü düşüncesini doğurmaktadır. (19) Tıp uzmanları, ölümün kati bir şekilde tespit edilmesinin ancak kalp ve akciğer fonksiyonlarının durmasıyla mümkün olacağını söylerken hiçbir canlı hücre kalmadığında bütünsel ölüme erişilecektir. (20) Ölüm, hızlı olabildiği gibi bilinç yokluğu ya da bilincin son ana kadar açık kaldığı bir can çekişme süreciyle gerçekleşebilmektedir. Bu sürecin biyolojik olarak tespit edilebilmesi karaciğerdeki glikojen miktarının ölçülmesiyle mümkün olmaktadır. (21)

Teolojik açıdan bakıldığında gerçekleşmesi muhakkak olan, tecrübe ve deneyim ile sabit olan ölümle birlikte ruh bedenden ayrılır ve bedendeki organların fonksiyonları son bulur; beden ise ruh ayrıldığı için artık bir et yığınının farkıdır. (22) Ölüm, fiziksel enerjiden psişik enerjiye geçişi simgelemektedir.

Buna göre, koza yani beden zarar gördüğünde, bu kişinin öldüğü anlamına gelmez, sadece kozanın yani bedeninin artık çalışmadığı manasındadır. Dolayısıyla ruh, bedeni terk ederek enerjinin ikinci aşaması olan psişik enerjiye geçmektedir. (23)

İslam'da Ölüm Düşüncesi

Daha önce ifade edildiği gibi "mevt", "vefat" ve "helâk" kelimeleriyle Kur'an-ı Kerim'de ifadesini bulan; "kabzu'r-rûh" sözcüğüyle de hadislerde zikredilen ölüm kavramı, "Allah'a, bu işle görevli meleklerle, bazen melek manasında "resul"e, iki ayette "melekü'l-mevt"e, hadis rivayetlerinde ise bunlarla birlikte Azrail'e nispet edilmektedir. (24) Kaldı ki ölüm de Allah'ın yarattıklarından biridir. (25) İslam inancında ölüm kapısından bir kez girildiğinde bir daha geri dönüş yoktur, çünkü ölümlerle birlikte yeni bir safhaya geçilir. (26)

Ölümün öz ve bütün yalın gerçekliğiyle anlatıldığı Kur'an-ı Kerim'de her nefsin ölümü tadacağı bildirilmekte (27) ölüm için de "insanı alıp götürən" (28), "insana gelip çatan" (29), "insana gelen" (30), "her nerede olursa olsun, sözgelimi yükseklerde tahkim edilmiş kalelerde bile olsa insanı bulan" (31) ifadeleri kullanılmaktadır. Hatta Hz.

Peygamber'e hitaben "Gerçek şu ki, sen de öleceksin, onlar da öleceklerdir" (32) denilmektedir. Bir taraftan ölümün kaçınılmaz bir son olduğuna "sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman" ifadesiyle işaret edilirken diğer taraftan da ölüm meleği vasıtasıyla gerçekleşen bu sonun, kişinin Rabbine dönüşü olduğu, "Size vekil kılınan ölüm meleği, hayatınıza son verecek, sonra Rabbinize döndürülmüş olacaksınız" ayetiyle anlatılmaktadır. (33)

Kur'an-ı Kerim'e göre Allah'ın hükümlerine karşı zalim olanlar için ölüm, şiddetli sarsıntılar içinde ve korkutucu bir şekilde gerçekleşecektir. (34) Oysa inananların ölümü Allah'a aittir (35) dolayısıyla güven içerisinde olacaktır. Bu durum ayette, "Yutkunmaya çabalayacak ve boğazından geçirmeyi başaramayacak, ona her yandan ölüm gelecek, oysa ölmeyecek de. Ardından daha katı bir azap olacak" şeklindeki ifadelerle anlatılmaktadır. (36) Kur'an-ı Kerim'de bu dünyada yaşanan ölüm, "ilk ölüm" olarak nitelendirilmekte ve inananların ilk ölümden sonra başka bir ölüm tatmayacakları bildirilmektedir. (37)

İslam felsefesinde de ölümü derinlikli ve kapsamlı bir şekilde ele alan filozof ve düşünürler, ölümün mukadder

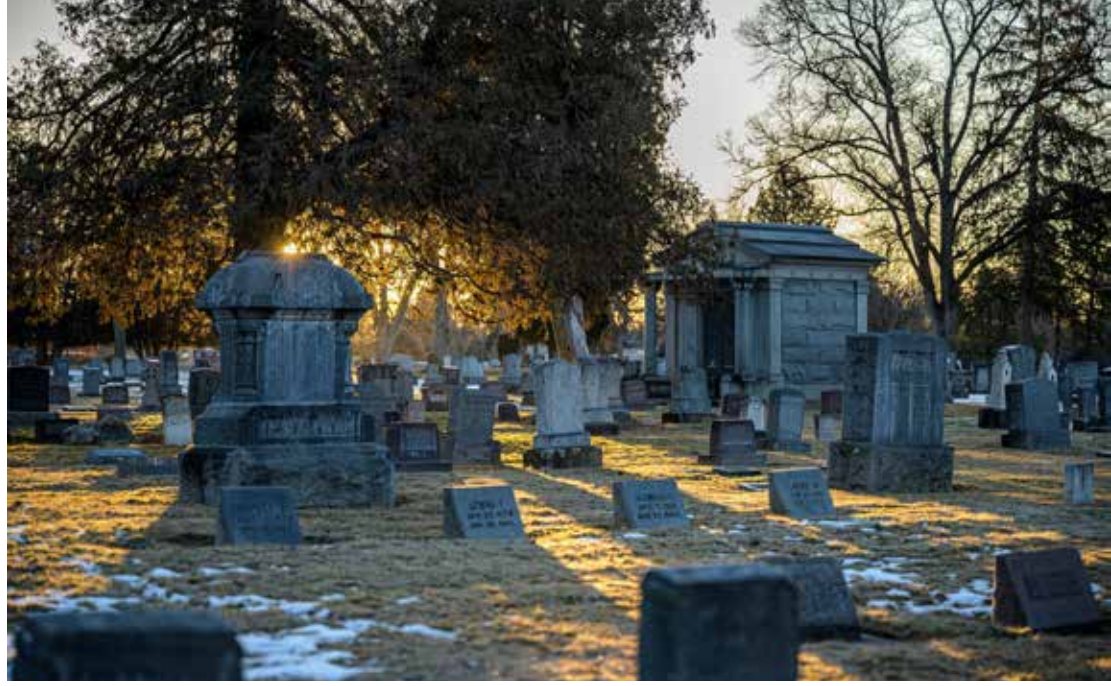
Kur'an-ı Kerim'e göre Allah'ın hükümlerine karşı zalim olanlar için ölüm, şiddetli sarsıntılar içinde ve korkutucu bir şekilde gerçekleşecektir. Oysa inananların ölümü Allah'a aittir dolayısıyla güven içerisinde olacaktır. Bu durum ayette, "Yutkunmaya çabalayacak ve boğazından geçirmeyi başaramayacak, ona her yandan ölüm gelecek, oysa ölmeyecek de. Ardından daha katı bir azap olacak" şeklindeki ifadelerle anlatılmaktadır.

bir fenomen olduğu ve ondan korkulmaması gerektiği hususunda mutabık kalmaktadırlar. (38) Kindi'ye (801-873) göre de ölüm kötü değildir, aksine ölüm korkusu kötüdür. Ölüme gelince, o sadece tabiatımızın bir tamamlayıcısıdır. Ölümün olmaması halinde insanın da olmayacağına dikkat çeken Kindi, insanı akıllı ve ölümlü canlı olarak tarif eder. Kindi'ye göre "eğer bir varlık ölümlü değilse, bu varlık insan olamaz. Şu halde olmamız gereken şey neyse, öyle olmamız bir eksiklik değildir; eksiklik, ancak olmamız gerektiği şekilde olmayışımızdır. Buna göre (insan için) kötü olan, ölümün olmamasıdır; çünkü ölüm olmasaydı insan da olmazdı. İşte bunun için ölüm kötü değildir." Zaten ölüm de insanı gerçek vatanına götürecektir. (39)

Farabi'ye (870-950) göre ölüm en büyük mutluluğun gerçekleşmesini sağlayan unsurdur, çünkü bu mutluluk ölümden sonra meydana gelecektir. (40) O, ölüm ve ölümsüzlük konusu üzerinde en ciddi şekilde duran filozofların başında gelir. Ruhun ölümsüzlüğü noktasında Farabi, ameli kemale sahip olanların ölümsüz nefisler olacağını, "fasıkların şekavat içinde hem nazarı hem de ameli kemale sahip olanların ise saadet içinde" bulunacağını belirtir. (41)

İbn Miskeveyh ise ölümü nefsin (ruhun) aletlerini kullanmayı bırakması olarak niteleyerek, bundan dolayı ölümden korkmanın yersiz olduğunu vurgulamaktadır. İbn Miskeveyh'e göre nefsin aletleri, organlardır ve bunların bütününe beden denilir. Bedenin ruh tarafından terk edilmesi ise tıpkı sanatkârın aletlerini terk etmesi gibidir. Ona göre nefis cismani olmayan bir cevherdir, yani sonradan olma anlamında araz değildir. Cevher olduğu için de araz gibi yok olup gitmez. Nefis bedenden ayrılınca kendisine has olan hayatını sürdürür, tabiatın kirlerinden temizlenir, tam mutluluğa ulaşır. (42)

Ölüm konusu üzerinde hassasiyetle duran bir diğer İslam düşünürü İbn Sina (980-1037) ise ölümü, "iradi ölüm, tabii ölüm" şeklinde ikiye ayırır. İradi ölüm ile kişinin her nevi şehvetleri öldürüp bunlara olan düşkünlüğü terk etmesini murat eder. Ona göre ölümden korkan bir kişi gerçekleşmesi muhakkak olan bir şeyden korkmuş olur. Oysa ölüm, insanın "hadd-i tamm"ının, yani insan tari-

finin bir sonucu ve parçasıdır. Çünkü insanın tarifi "hayy, nâlık, mâit'tir" yani "yaşayan, idrak eden, ölen" demektir. Bu tarife göre mevt (ölüm) insanın tamamı ve kemali olmuş olur. (43)

İbn Sina Ölüm Korkusundan Kurtuluş risalesinin sonuç bölümünde, ölümü bir "ilahî atıyye" olarak vasf ederek şöyle yazar: "Ölüm, ilahî bir atıyye olunca kötü bir şey olamaz. Kötü olan şey; ondan korkmaktır. Ölümden korkan; ölüme ve onun hakikatine cahil olandır. Ölümün hakikati ise nefsin bedenden ayrılmasından ibarettir." (44)

İslam bilginleri arasında ölüme dair en detaylı ve dikkat çeken fikirleri ünlü İslam bilgini Gazali'nin (1058-1111) eserlerinde bulmaktayız. Gazali her şeyden önce ölümü uykudan uyanış olarak görür. O, dünya hayatının ahirete göre uyku olduğu görüşünü, Hz. Muhammed'in (sav) "İnsanlar uykudadırlar. Öldükleri zaman uyanırlar" hadis-i şerifi ile savunmakta, insan öldüğünde, eşyanın ona dünyada göründüğünden başka görüneceğini açıklamakta, buna neden olarak da Allah'ın "Şimdi senden perdeni açtık. Artık bugün gözün keskindir" buyruğunu göstermektedir. (45) Gazali, ölüm acısının şiddetli olduğunu ve ancak ruh tarafından duyulan bu acıyı ise sadece ölmekte olanın bileceğini söyler. (46)

Tasavvufta ise ölüm; "bir halden başka bir hale, ölümlülük halinden ölümsüzlük haline geçmek" olarak kabul edilmiş, bu anlayışın oluşmasında da temel nokta, "Biz Allah için varız ve O'na döneceğiz" (47) ayeti olmuştur. Dolayısıyla onlara göre ölüm, "ruhun aslına dönmesi ve Rabbine kavuşması için geriye dön çağrısından başka bir şey değildir." Bir başka deyişle ölüm, ruhun tekrar Allah'a dönerek, gerçek ve sonsuz bir hayata başlamasıdır. (48)

Dinlerin ölüm hususundaki yaklaşımlarını ortaya koyarken bütün dinleri ele almak mümkün değildir.

Bu nedenle semavi dinlerin yanı sıra Budizm, Taoizm ve Hinduizm dinlerinin ölüme olan yaklaşımlarına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Hinduizm'de de Budizm'de de bu dünyadaki yaşam bir tür "ruhlar okulu" olarak kabul edilir. Bu inançlara göre, derslerimizi öğrenene dek tekrar tekrar geri gönderilir, sonra ilerleriz.

Kaldı ki ölüm, sevgili ile buluşma zamanı olarak görüldüğünden dolayı, daima hatırlanmaktadır. (49)

Mutasavvıflardan bazıları ölüm olayını seyri sülûkun, kişisel terbiye yolculuğunun bir dönüm noktası olarak kabul ederek, bu muazzam olayı insanın imtihan süresinin bitmesi ve artık ecir döneminin başlaması olarak anlatmaktadırlar. Dolayısıyla mutasavvıflar, ölümlü, ölüm duygusuyla iç içedir ve gerçek bir bilinç düzeyine ulaşmak için bu gereklidir. Çünkü kişi ancak ölüm duygusunu diri tutup onunla hemhal olursa, asıl görevini hatırlar; geçici, boş işlerden yüz çevirir; şeytanın vesvesesi ve hilelerine karşı direnç sahibi olur, kendisini muhasebeye çekmekte gecikmez. (50)

Diğer Dinlerde Ölüm Düşüncesi

Yahudilikte ölümle birlikte hayat sona ermez ama bu “sona ermemek”, başka bir dünyada yaşamaya devam etmek şeklinde değildir. Yahudilere göre, kâinatın alt üst olmasından ve korkunç savaşımlardan sonra “Allah’ın Krallığı” yeryüzünde kurulmuş olacak ve kurumuş kemiklerin şaşılacak görünümü içinde ölümler de dirilecektir. (51) MÖ II. yüzyıla kadar Yahudiler, “ölümden sonra yaşam”ın yalnızca bir tür yarı bilinçli gölge varoluş olduğuna inanıyorlardı. (52) Tevrat’ta ahiret sözcüğünün karşılığı, “aharit ha yamim”dir ve “zamanın sonu” anlamının yanı sıra “gelecekte, gelecek zaman” (53) manasına da gelir. Aynı zamanda kişinin öldükten sonra gideceği yerden de “karanlık diyar” demek olan “sheol” diye bahsedilmektedir. (54) Tevrat’ta bu tarz kavramlara rastlanmakla birlikte, Yahudilik tarihi ve inancı üzerine araştırmalar yapan Mendenhall, Yahudi kutsal metinlerinin ölüm sonrası hayata ilişkin hiçbir kavram içermediğini iddia eder. (55) Ölüm konusunda tüm Yahudilerin ittifak ettikleri kesin bir anlayış söz konusu olmadığından, bazıları ahiret inancının Eski Ahit’e sonradan eklendiğini savunurken, bazıları da bunun başından beri Eski Ahit’te yer aldığını ileri sürer. Tevrat’ta yer alan ölümden sonra dirilme, sahip olduğu insan anlayışı sebebiyle bedenen dirilme olarak görülür. Çünkü Tevrat’a göre insan, bedeni ve ruhu ile bir bütündür. Beden kendisinden kaçılıp kurtulacak bir şey değildir. (56) Birçok araştırmacı, Eski Ahit’te yeniden dirilme düşüncesine daha sonraki dönemlerde yer verildiğini, bu fikrin açıkça yer aldığı Danyal Kitabı 12. Bab’ında MÖ 200 yıllarına kadar götürülebildiğini kaydetmektedirler. (57) Yahudilikte ölüm sonrası inancının menşei bağlamında Tanrı tarafından İsrailoğullarına peygamberler vasıtası ile vahyedilmiş gerçek bir Yahudi inancı mı, yoksa Ken’an ve Pers dinlerinin etkileriyle sonradan benimsenmiş, aslında Yahudiliğe yabancı bir inanç olup olmadığına tespiti mümkün görünmemektedir. (58) Ruhun ölümsüzlüğü çok daha sonra Orta Çağ’da Yahudi filozof İbn Meymun’un (1135-1204) oluşturduğu iman esaslarında yer almıştır. İbn Meymun, bu esasları zikrederken, “Ruhum ölümsüzdür ve Allah dilediği zaman ölümleri hayata kavuşturacaktır” ifadesini kullanmıştır. Ama şunu da belirtmek gerekir ki Yahudilikte ölümden

sonra hayat inancı, bireysel kaderden ziyade İsrailoğullarının kurtuluşu ve onlardan olmayanların cezalandırılacağı vurgusuyla güçlendirilmiştir. (59)

Hristiyanlıkta da ölüm bir son olarak değil, yeni bir hayata geçiş olarak görülmektedir. Buna göre ahiret hayatının varlığına ölüm bir ödül olacağı için ondan korkulması anlamsızdır. Kaldı ki, Mesih’in dirilmesi, inananların dirilmesinin de garantisidir. (60) Bu yüzden bir Hristiyan ölümü düşündüğünde aklına Hz. İsa’nın ölümü gelir. Onun ölümü de birbirinden ayrılmaz bir şekilde yeniden dirilmesine bağlanmıştır. Gerçekte Hz. İsa’nın yeniden diriltilmesine inanmak, yeniden diriltilmeyi onunla paylaşmak demektir. Zira, bunu Hz. İsa için yapan Tanrı, insanlar için de yapacaktır. (61) Hem ölüm ve sonrasına ilişkin Hristiyanların duruşunu en iyi anlatan söz, ‘Biz dünyadayız ama dünyaya ait değiliz’dir. (62)

Hristiyanlıkta ölümün sebebi ilk günahla aranmakta, insanın bu günahla kurtulmasının ancak ölüm ve Allah’ın rahmetiyle mümkün olduğu düşünülmekteydi. Ayrıca, Hristiyanlık insana bu sınırlı dünya hayatından ebediyete giden yolu gösteriyordu. (63) Orta Çağ Hristiyan dünyasında ölüm için bir el kitabı bile vardı. Tüm ritüelleriyle ölüm hem aileyi hem de toplumu ilgilendiren boyutlara sahipti. Ölmekte olan kişilere son dualarını ettiren rahiple birlikte ölüm yatağının çevresine dolmuş birçok insan olurdu. Ölümü ve orada olanları anlatan ve “ölme sanatı” olarak nitelendirilebilecek olan bu edebiyatın amacı, “hem ölenlere hem de başucunda bekleyenlere cesaret vermek ve ölümü açıkça tasarlanmış olduğu gibi “doğal, gerekli ve evrensel” bir olay olarak kabul etmelerini sağlamaktı.” (64) Ayrıca Hristiyan kültüründe ani ölümden korunmak için ayinler icra edilir ve böylece ruhun bedeni terki için gerekli ön hazırlıklar yapılmış olur. (65)

Hristiyanların kutsal kitabı İncil’e göre ölüm ancak görünüştedir. Ölümle sadece dış biçim değişirken, hayatın prensibi olan ruh, ölümsüzlüğünü ve yıkılmazlığını devam ettirmektedir. Bu haliyle ruh, İncil’de yer alan ifadelerle, “Ne kurtlar ne de pas onları kemirmez, hırsızlar da çalamaz” (66) diye vafedilen zenginliğe ulaşmaktadır. Hristiyanlıkta ölüm sonrası ölümsüzlü-

ğe erişme günahla özgür kılınmaya bağlıdır. Öyle ki, Tanrı’nın kulu olmayı başaranlar, bunun karşılığında kutsallaşma ve sonsuz yaşamı kazanacaklardır. Çünkü onlara göre günahın ücreti ölüm, Tanrı’nın armağanı ise Rab Mesih İsa’da sonsuz yaşamdır. (67) Yine İncil’de Mesih ile ilgili bir bölümde, ölmek kazanç olarak tavsif edilir. (68) Öldükten sonra ahiretin dışında yeniden bu dünyada dirilişle ilgili İncil’de birçok ifade bulunmaktadır. Böylesi bir geri dönüş ya da “diriliş”in Hz. İsa’nın ölümleri diriltme mucizesiyle güçlendirilmiş olması, öldükten sonra tekrar dünyaya dönüşün önemli bir dinsel kaynağı olarak yorumlanabilir.

Ölümlerin dirileceği, İncil’de mezarda olanların saati gelince mezarlarından çıkacakları, iyilik yapanların yaşamak, kötülük yapanların ise yargılanmak üzere dirilecekleri bildirilmektedir. (69) Bu çerçevede, Elçilerin İşleri bölümünde hem doğru kişilerin hem doğru olmayanların ölümden sonra dirileceğine dair Tanrı’ya umut bağlandığı vurgulanmaktadır. (70)

Dinlerin ölüm hususundaki yaklaşımlarını ortaya koyarken bütün dinleri ele almak mümkün değildir. Bu nedenle semavi dinlerin yanı sıra Budizm, Taoizm ve Hinduizm dinlerinin ölüme olan yaklaşımlarına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Hinduizm’de de Budizm’de de bu dünyadaki yaşam bir tür “ruhlar okulu” olarak kabul edilir. Bu inançlara göre, derslerimizi öğrenene dek tekrar tekrar geri gönderilir, sonra ilerleriz. Ne var ki Budha’nın yeniden doğuşa inanmadığı yolunda yaygın bir yanlış inanç vardır. (71) Diğer Hint dinlerinde olduğu gibi Budizm de “karma” ve “tenasüh” (72) inançları benimsenmiştir. Ayrıca Nirvana’ya ulaşmış bir kimsenin ölüm sonrası durumu ile alakalı açık ve kesin bir bilgi yoktur. Kötü amel işleyenler cehennemde, iyilerse gökteki cennette ikamet ederler. Ancak bu da devamlı değildir. Gerçek saadet, tenasühle hayata gelerek ve Nirvana’ya ulaşarak gerçekleşir. (72)

Tao’nun yaratıcı ve yaşatıcı prensip olduğu inancı üzerine temellenmiş ve ahlaki alanda Konfüçyüsçülük’ten, dini uygulamalarda Budizm’den etkilenmiş Taoizm’de ise ölüme ilişkin hususa ruhun ölümsüzlüğü ve dünyada iyi bir hayat yaşayanların Tao ile birlikte olacağı inancı noktasında değinilmiştir. (73)

Bu yeniden doğuş düşüncesi Hint felsefesine de temel teşkil eder ve Hinduizm'de ölüm, hayatın devam eden olayları arasında bir ara olarak gelir ve ruhun ikamet ettiği formu değiştirir. Hindular bireyin geçmiş yaşamında oluşturduğu karmaya dayanarak, ölüm sonrasında cennet ya da cehennemde bir zaman geçişi olduğuna inanırlar. (74)

Sonuç

İnsanoğlunun kaderinin değiştirilemez bir unsuru olarak ölüm her dinin ve inancın kendi kökleri üzerine inşa edilmiş bir izahı da beraberinde getirmiştir. Bu izah ve açıklamalar her ne kadar farklılık arz etse de insanoğlu müşterek bir biçimde ölüm düşüncesi mücadelesinde insanı aşan bir kaderin varlığını idrak etmek ve buna teslimiyet göstermek zorunda kalmıştır. Dünyanın giderek tek-biçimli hale geldiği hatırlanırsa; küreselleşmeye en çok dini geleneklerin direndiğini (75), ölüme ilişkin izahların da dini gelenekler içinde ancak bu çerçevede nefes alıp verdiklerini, son zamanlarda dinin kültür alanında daha belirgin biçimde kendisini göstermeye başladığını söylemek yerinde olacaktır. Hemen hemen her kültürde ölümle ilgili uygulamaların din olgusuyla iç içe geçmesi dikkat çeken hususlardandır. Ölümle ilgili her süreçte yerine göre dinsel metinlerin, dini ritüellerin ve mekanlarla beraber din görevlilerinin yoğun bir şekilde bulunduğu açıktır. Bilhassa ölüm sonrası dinsel uygulamaların titizlikle yapıldığı, müntesiplerin ölüme dair zor zamanları ve bilhassa yas sürecini dinsel inançlarla, diğer bir ifadeyle dini başa çıkma yöntemiyle atlattıkları ifade etmek gerekir. Dolayısıyla sağlıklı bir din anlayışının ölüme ilişkin süreçlerle alakalı en önemli desteklerden hatta şifa kaynaklarından olduğunu hatırlatmak elzemdir. (76)

Dinlerin bir yandan ölüme bir yandan ölüm sonrasına ilişkin açıklamaları ve sembollerini vasıtasıyla değiştirilmesi mümkün olmayan bu hakikate beslenen kaygı ve korkuları azaltma vazifesi üstlendikleri söylenebilir. Bir başka açıdan bakıldığında, hüküm gününden, cennet ve cehennemden bahsederek, takipçilerinin kaygılarının artmasına da sebep olabildikleri ileri sürülebilir. Bunun yanı sıra dinlerin ölüme yaklaşımları, bağlılarının hayatın içinde ölümü

daha çok hissetmelerine neden olacak uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Kuşkusuz bunda ölüm korkusunun varlığı ve bu korkunun ortadan kaldırılması önemli bir etken olmuştur. Hemen her dini gelenek içerisinde ölümü düşünme meditasyonları, ölüm rabitaları türünden ölümü hatırlatıcı uygulamalar yer almaktadır. Kişilerin ibadetlerini yerine getiriyor olmaları da aslında bir yandan ölüm kaygısını azaltan bir yandan da cennet-cehennem gibi unsurlarla kaygı veren bir yön de taşıyan dinin barındırdığı tezadı ortadan kaldırmaktadır. Dinin mensubu günlük ritüellerini ifa ettikçe kaygısının oranı azalmaktadır. Dinin ümitsizlik, kaygı ve korku içindeki müntesiplerinin ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir katkısı olduğu, sosyal bilimciler tarafından, hatta din hakkında olumsuz görüşlere sahip Freud tarafından dahi kabul edilmiştir. (77)

Sonuç olarak İslam ve diğer dinlerde ölüme ilişkin hususlar özetlenecek olursa Müslümanlara göre her canlı ölümü tadacaktır ve ebediyet alemine intikal edecektir. İrtihal ise insan hayatının katı bir sonu değil, aksine yolculuğun başlangıcı, dirilişe ve dünyadaki amellerinin karşılığını göreceği aleme ilk adımdır. Yahudilere göre ise ölüm, ölüm sonrası gibi hususlara ilişkin düşüncelerin zaman içerisinde gelişim ve değişim gösterdiği görülmektedir. Dolayısıyla ölüm konusunda tüm Yahu-

dilerin ittifak ettikleri kesin bir anlayışın bulunmadığı ifade edilebilir. Hristiyanlıkta ise ölümü ve sebebini ele alış ilk günah üzerine inşa edilmiştir. İsa'nın ölümü ve yeniden diriliş vaadi de Hristiyanlar için ölüm düşüncesinde bir model olmuştur. Ölüm bir son olarak değil, yeni bir hayata geçiş olarak görülmektedir. Tanrı'nın kulu olmayı başaranlar, bunun karşılığında kutsallaşma ve sonsuz yaşamı kazanacaklardır.

Kaynaklar

- 1) Meydan Larousse, Meydan Yayınevi, C. IX, İstanbul, 1972, s. 747.
- 2) Tuncer Gülensoy, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, TDK, 2007, Ankara, s. 658-659.
- 3) Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. II, Ankara, 1988, s. 1134.
- 4) Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. II, Ankara, 1988, s. 1135.
- 5) İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, C. VIII, s. 217; Serdar Mutçalı, Arapça Türkçe Sözlük, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, s. 999.
- 6) Ahmed Rıza, Mucemü Metni'l-Lügatiyye, Dârü Mektebeti'l-Hayat, Beyrut, 1960, s. 363.
- 7) Elias A. Elias, al-Qamus al-Asriy (Modern Dictionary), Elias' Modern Press, Cairo, Egypt, 1954, s. 676.
- 8) Elias A. Elias, al-Qamus al-Asriy (Modern Dictionary), Elias' Modern Press, Cairo, Egypt, 1954, s. s. 218.
- 9) Salime Leyla Gürkan, "Ölüm", TDV İslâm Ansiklopedisi, İSAM Yayınları, C. XXXIV, 2007, s. 32.
- 10) Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, Kelâm Terimleri Sözlüğü, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, s. 253.
- 11) Sami Ahmed el-Musûlî, Meftûmu'l-Mevt Fi'l-

İslam, Da'rü'n-nefâis, Beyrut, 2004, s. 7-8.

12) Bekir Topaloğlu, "İslamda Ölüm", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. XXXIV, 2007, İstanbul, s. 34.

13) Sina Kabağağaç, Latince-Türkçe Sözlük, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1995, s. 220, 374, 375, 395.

14) Sina Kabağağaç, Latince-Türkçe Sözlük, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1995, s. 220.

15) Sina Kabağağaç, Latince-Türkçe Sözlük, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1995, s. 374-375.

16) Meral Çileli, "Ölüm", Gelişim Psikolojisi, Ed. Bekir Onur, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 401-402.

17) Dini Kavramlar Sözlüğü, DİB Yayınları, Ankara, 2006, s. 440.

18) Osman Cilacı, Dinler ve İnançlar Terminolojisi, Damla Yayınevi, 2001, İstanbul, s. 279.

19) Faruk Karaca, Ölüm Psikolojisi, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 86.

20) Faruk Karaca, Ölüm Psikolojisi, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 88-89.

21) Faruk Karaca, Ölüm Psikolojisi, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 90.

22) Süleyman Toprak, Ölümünden Sonraki Hayat, Nur Basımevi, Konya, 1986, s. 129.

23) Elisabeth Kübler-Ross, Ölüm Yeni Bir Doğuştur, Çev. Alin Aslan, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul, 1994, s. 12-15.

24) Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, Kelam Terimleri Sözlüğü, İSAM Yay., İstanbul 2010, s. 253.

25) İbn Manzur, Lisanü'l-Arab, C. XIII, Dârü's-Sadr, Beyrut, 711/131, s. 217.

26) John Bowker, "İslam'da Ölüm Anlayışı", Çev. Adnan Bülent Baloğlu, Murat Yıldız, DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı IX, İzmir, 1995, s. 368.

27) Enbiya: 21/34.

28) Nisa: 4/15.

29) Nisa: 4/18.

30) Nisa: 4/100.

31) Nisa: 4/ 78.

32) Zümer: 39/30.

33) Secde: 32/11, Enbiya: 21/35.

34) En'am: 6/93.

35) En'am: 6/162.

36) İbrahim: 14/ 17.

37) Saffat: 37/59; Duhan: 44/35,56.

38) İsmail Yakıt, "Mevlana ve Ölüm Felsefesi", Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1989, s. 80.

39) Ya'kub b. İshak el-Kindî, Üzüntüden Kurtulma Yolları, Çev. Mustafa Çağrıncı, TDV Yayınları, Ankara, 2012, s. 95.

40) Farabi, Fûsus fil Hikme, s. 161 (Aktaran: Hamdi Kalyoncu, Ölümsüzlük İhtiyacı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 20.)

41) Osman Kaya, Ölüm Kitabı, Ark Kitapları, İstanbul, 2002, s. 90-91.

42) İbn Miskeveyh, Ahlakı Olgunlaştırma, Çev. A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, 1983, Ankara, s. 186-187.

43) İbn Sina, Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risalesi, Çev. M. Hazmi Tura, [y.y.], [t.y.], Orhan Mete ve Ortağı Kollektif Şirketi Matbaası, İstanbul, 1959, s. 15-16.

44) İbn Sina, Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risalesi, Çev. M. Hazmi Tura, [y.y.], [t.y.], Orhan Mete ve Ortağı Kollektif Şirketi Matbaası, İstanbul, 1959, s. 21-22.

45) Gazali, El-Munkızu Min-ed-Dalâl, el-Mektebetü's-Sekâfiye, Beyrut, [t.y.], s. 10.

46) Gazali, İhyâu 'Ulûmi'd-Din, Çev. Ahmed Serdaroğlu, C. IV, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 825; Gazali, Ahiret Hayatı, Çev. Hüseyin Okur, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2008, s. 59.

47) Bakara: 2/156.

48) Faruk Karaca, Ölüm Psikolojisi, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 68.

49) İsa Çelik, "Türk Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm", AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 40,

Erzurum, 2009, s. 121.

50) Hüseyin Özhazar, Ahiret Bilinci, s. 95 ve Carol Neiman, Emily Goldman, Ölümünden Sonra Yaşam, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 189.

51) Kaufmann-Eisenberg, Yahudi Kaynaklarına Göre Ölüm, s. 89 (Aktaran: Hamdi Kalyoncu, Ölümsüzlük İhtiyacı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 17.)

52) Carol Neiman, Emily Goldman, Ölümünden Sonra Yaşam, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 1999, s. 12.

53) Mehmet Paçacı, Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı, Nun Yayınları, İstanbul, 1994, s. 147.

54) Mehmet Paçacı, Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı, Nun Yayınları, İstanbul, 1994, s. 149.

55) Muhsin Akbaş, "Yahudi ve Hristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dini ve Teolojik Temelleri", D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı XV, İzmir, 2002, s. 38-39.

56) Mehmet Paçacı, Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı, s. 187-188.

57) Mehmet Paçacı, Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı, s. 167-168.

58) Muhsin Akbaş, "Yahudi ve Hristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dini ve Teolojik Temelleri", D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 46-47.

59) Güç, "Ruh", TDV İslâm Ansiklopedisi, s. 198.

60) Mehmet Paçacı, Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı, Nun Yayınları, İstanbul, 1994, s. 267.

61) James Scully, A Christian View of Death, s. 19-20 (Aktaran: Karaca, Ölüm Psikolojisi, s. 57.)

62) J. Glenn Gray, "Yakın Dönem Batı Felsefesinde Ölüm Fikri", Arthur Schopenhauer, Ölümün Anlamı, Çev. Ahmet Aydoğan, Say Yayınları, İstanbul, 2012, s. 12.

63) Senail Özkan, Ölüm Felsefesi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013, s. 242.

64) Carol Neiman, Emily Goldman, Ölümünden Sonra Yaşam, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 1999, s. 184.

65) Dion Fortune, Ölüm Kapısından Geçiş, Çev. Demir Özdeğ, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1998, s. 71.

66) Léon Denis, Ebedi Olan Ruhtur, Ruh ve Madde Yayınları, 1994, İstanbul, s. 141.

67) Romalılar 6: 22-23.

68) Filipililer 1: 20-21.

69) Yuhanna 5: 28-29.

70) Elçilerin İşleri 24: 15.

71) Carol Neiman, Emily Goldman, Ölümünden Sonra Yaşam, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 1999, s. 81

72) Günay Tümer, "Budizm", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 6, 1992, s. 356.

73) Abdurrahman Küçük, "İbadet (İslam öncesi dinlerde ibadet)", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 19, s. 238.

74) David San Filippo, Religious Interpretations of Death, Afterlife & NDEs, Afterlife & NDEs, Kimball Publishing, USA, 2006, s. 9-10.

75) Erol Göka, Ölme: Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s.197.

76) Erol Göka, Ölme: Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 205, 293.

77) Murat Yıldız, Ölüm Kaygısı ve Dindarlık, İzmir, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006, s. 47.